

NAHÇIVAN ÖZERK CUMHURİYETİ'NİN BÖLGE ÜLKELERİ AÇISINDAN ÖNEMİ

PROF. DR. CENGİZ ALYILMAZ*

Tarihî, kültürel ve stratejik öneme sahip bir Türk yurdu olan Nahçıvan, Azerbaycan Cumhuriyeti'ne bağlı özerk / muhtar bir cumhuriyettir.

Nahçıvan'ın statüsü ve sınırları Türkiye ve Rusya tarafından 16 Mart 1921 tarihinde imzalanan Moskova Antlaşması ve 13 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Kars Antlaşmaları'yla belirlenmiştir. Ancak Rusya (yapılan antlaşmalara aykırı davranarak) sonraki dönemlerde Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ne ait stratejik açıdan büyük önem taşıyan bazı şehir, kasaba ve köyleri "Kafkasya Merkezi İcra Komitesi"nin kararlarıyla Ermenistan'a bağlamıştır.

Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, doğusunda ve kuzeyinde bugün Ermenistan sınırları içinde kalan kendi topraklarıyla, güneyinde İran'la, batısında ise İran ve Türkiye ile komşudur.

* Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi.

Nahçıvan ve bölge ülkelerinin konumunu gösteren harita(<http://tr.wikipedia.org>)

Komşu olduğu İran sınırları içinde kalan toprakların da Rusya ve İran arasında yapılan Türkmençay Antlaşmasıyla İran'a bırakıldığını, Aras Nehri'nin ayırdığı bu topraklarda hâlâ Azeri Türklerinin yaşadığını belirtmek gerekir.

Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, 5.500 km² yüz ölçümüne ve 384.000 nüfusa sahiptir. Dağlık bir araziye sahip olan Nahçıvan'da nüfusun büyük bölümünü Oğuz grubuna mensup Azeri Türkleri oluşturmaktadır.

Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin merkezi-başkenti (özerk cumhuriyete adını da veren) 70.000 nüfusa sahip Nahçıvan şehridir. Nahçıvan dışındaki önemli şehirler (merkezler-bölgeler) arasında Şerur, Sederek, Babek, Şahbuz, Culfa, Ordubad, Kengerli yer almaktadır.

Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, 13 km. sınırı bulunan Türkiye Cumhuriyeti'nin-Türkiye Türklerinin Kafkasya'ya ve Türk dünyasına, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin-Azerbaycan Türklerinin ve Türk dünyasının da Türkiye'ye ve Avrupa'ya açılan kapısı niteliğindedir. Ancak son derece stratejik öneme sahip olan ve söz konusu bağları sağlayan bu köprü Ermenistan'ın 1992 yılında Azerbaycan'a ait toprakları işgali yüzünden kapanmış durumdadır.

Bölge Ülkeleri Açısından Nahçıvan'ın Önemi

• Türkiye için Nahçıvan

Türkiye, Nahçıvan'ı öncelikle soydaş-larının, kardeşlerinin yaşadığı Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bir parçası olarak görmektedir.

Türkiye, tıpkı Kıbrıs'ta olduğu gibi Nahçıvan'da da (Moskova ve Kars Antlaşmaları sayesinde) garantör bir ülkedir. Nahçıvan, bir anlamda Türkiye'nin koruması ve güvencesi altındadır. Türkiye, garantör ülke olmasına rağmen Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgali sırasında Nahçıvan'a da saldırması ve Sederek'e bağlı bir köyü işgal edip sınırlarına katmasına kınama dışında hiçbir şey yap(a)mamıştır. Zaten bu durum ilk de değildir. Kafkasya Merkezî İcra Komitesinin 18 Şubat 1929 tarihinde, Nahçıvan'a bağlı 9 köyü (Gurogulak, Haçik, Horadiz, Ağbine, Sultanbey, Ağhaç, Almalı, İtğiran, Garçevan) Ermenistan'a katma kararına da garantör ülke Türkiye "nedense" sessiz kalmıştır.

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Türkiye, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin geleceği ile ilgili ciddi projeler / stratejiler geliştirememiş, Nahçıvan'a yapılanlar da sadece "insani yardım" boyutunda kalmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti, bugün itibarıyla da Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde bütün resmî ve özel kurum ve kuruluşlarıyla kendini hissettiren bir ülke değildir. Oysa Nahçıvan, "Türkiye'nin Türk dünyasına açılan kapısı"dır. Bu kapının Azerbaycan'la Nahçıvan'ı, Nahçıvan'la Türkiye'yi en önemlisi de Türk dünyası ile Türkiye'yi birbirine bağlayan Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgal edilmesi yüzünden kapandığını da hatırlatmak gerekir.

Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde son zamanlarda Rusya, Amerika, İsrail, İran ve Ermenistan devletlerinin de kışkırtmasıyla Türkiye Cumhuriyeti aleyhine gelişmeler yaşanmakta, halka Türkiye ve Türk düşmanlığı aşılanmaktadır. Bunun doğal sonucu olarak Türkiye aleyhine faaliyet gösteren bazı terör örgütleri, İran ve Azerbaycan üzerinden Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ne geçerek Türkiye'ye karşı faaliyetlerini buradan rahatlıkla sürdürebilmektedirler. Hedefleri ise, Iğdır ve Ağrı hattını kontrolleri altına alıp ele geçirmektir. Bu sebeple Türkiye Cumhuriyeti'nin kendi aleyhine faaliyet gösteren bölgedeki terör örgütlerine karşı daha dikkatli ve duyarlı olması gerekmektedir.

Türkiye,
garantör ülke
olmasına rağmen
Ermenistan'ın
Azerbaycan
topraklarını
işgali sırasında
Nahçıvan'a da
saldırması ve
Sederek'e bağlı
bir köyü işgal
edip sınırlarına
katmasına
kınama dışında
hiçbir şey yap(a)
mamıştır.

Azerbaycan Cumhuriyeti'ni idare edenlerin "Nahçıvanlı" olmalarının, yönetimde ciddi kadrolaşmaya gitmelerinin ve kendilerini ayrıcalıklı görmelerinin de Azerbaycan halkının Nahçıvan'a karşı ilgisiz ve kayıtsız kalmasında rolü büyüktür.

Türkiye - Nahçıvan arasındaki gidiş-gelişler (ulaşım) hâlâ istenilen şekilde düzenlenebilmiş değildir. Gümrüklerdeki düzensizlik ve bürokrasi, yapımı bir türlü bitmeyen yollar, otobüs firmalarının yaptıkları keyfi (mazot için) seferler sorunun temelini teşkil etmektedir.

• Azerbaycan için Nahçıvan

Nahçıvan, Azerbaycan'ın hem Türkiye'ye hem de Avrupa'ya açılan kapısı durumundadır.

Nahçıvan, Azerbaycan için dinî ve millî açıdan da önemli bir merkezdir. Zira Nahçıvan, Nuh Peygamber'in yaşadığına inanılan, Ashab-ı Kehf (Yedi Uyuyanlar) Mağarası'nın bulunduğu, önemli din adamlarının, devlet adamlarının, devlet başkanlarının, şairlerin ve yazarların yetiştiği "büyülü bir mekân"dır.

Görünürde iyi olan Nahçıvan-Azerbaycan ilişkilerinde gerçekte ciddi sıkıntılar mevcuttur. Zira:

Nahçıvan, "Batı destekli şuarsuz mutlu bir azınlık için" Azerbaycan'ın sırtındaki kamburdur. Onlara göre: "Azerbaycan, bu kamburdan bir an önce kurtulmalıdır."

Azerbaycan Cumhuriyeti'ni idare edenlerin "Nahçıvanlı" olmalarının, yönetimde ciddi kadrolaşmaya gitmelerinin ve kendilerini ayrıcalıklı görmelerinin de Azerbaycan halkının Nahçıvan'a karşı ilgisiz ve kayıtsız kalmasında rolü büyüktür.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin, muhtemel bir Ermenistan saldırısına / işgaline karşı Nahçıvan'ı koruyacak "Nahçıvan'da" donanımlı ve nitelikli bir askerî gücü yoktur. Üstelik yerleşim birimlerinin büyük bölümünün işsizlik ve yoksulluk yüzünden boşalması ve mevcut nüfusun genelde yaşlılardan oluşması "sivil bir savunma"yı da bugün için imkânsız kılmaktadır.

• Diğer Türk Cumhuriyetleri için Nahçıvan

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Orta Asya ve Kafkasya'da bir kısmı bağımsız (Azerbaycan, Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan) ve bir kısmı da özerk statüde yeni Türk cumhuriyetleri kurulmuştur.

Türk cumhuriyetlerinin **ilk on yılı** sosyal, kültürel, dinî, siyasi, askerî, ekonomik... alanlarda "kuruluş", "derlenme", "toparlanma" ve "yapılanma" çalışmalarıyla; **ikinci on yılı** ise, "değişme", "gelişme", "modernleşme" ve "dünya

ülkeleriyle entegrasyon” ile geçmiştir (Alyılmaz 2011, 9).

Türk cumhuriyetlerinde yaşayan Türk boy ve toplulukları aralarındaki kan bağının / kardeşliğin de etkisiyle birbirleriyle kısa sürede iletişime geçmişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti'nin önderliğinde oluşturulan bazı kurum ve kuruluşlara üye olan Türk cumhuriyetlerinin devlet başkanları ve üst düzey bürokratları da **Türk Dili Konuşan Ülkeler Zirvesi** adı verilen toplantılara katılmışlardır. Ortak duygu, düşünce ve hedeflerin bir araya getirdiği Türk cumhuriyetlerinin ilk yıllarda (tecrübeli devlet başkanlarının da yönlendirmeleriyle) pek çok alanda (eğitim, kültür, turizm, enerji, güvenlik *vd.*) işbirliğine gittikleri bilinmektedir. Ancak geride kalan yirmi yıllık sürede bu ilişkiler hiçbir zaman istenilen seviyeye ulaşmamıştır.

Türk olmalarına rağmen kendilerine bir türlü **“Türk”** diyemeyen, Kırgız, Kazak, Özbek, Türkmen, Azeri ...gibi boy adlarını kullanmayı tercih eden, ülkelerini de **“Türk Dili Konuşan Ülkeler”** diye nitelendiren Türk cumhuriyetlerinin yöneticileri ve halkının mikro-milliyetçi tavrı Türk dünyasında arzu edilen birlikteliğin sağlanmasına engel olmuş, Rusya'nın, Amerika'nın ve Batılı ülkelerin bu bölgelerdeki emellerini gerçekleştirmelerine de zemin hazırlamıştır.

Türk devlet ve topluluklarının aralarındaki ilişkilerin gün geçtikçe zayıfladığının farkına varan Türk dünyasının yöneticileri, mevcut durumun iyileştirilmesi ve sorunların çözümlenmesi için 2-3 Ekim 2009 tarihlerinde Nahçıvan'da **“Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları IX. Zirvesi”**nde bir araya gelmişlerdir.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in ev sahipliğinde Nahçıvan'da gerçekleştirilen zirveye Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Kırgızistan Cumhurbaşkanı Kurmanbek Bakiyev katılmışlardır. Özbekistan'ın katılmadığı Zirve'de Türkmenistan ise Cumhurbaşkanı Yardımcısı düzeyinde temsil edilmiştir. Söz konusu zirve sırasında, **Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi** kurulmasına dair **Nahçıvan Anlaşması** Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan tarafından imzalanmıştır. Türkiye, Kazakistan ve Azerbaycan tarafından onaylanan Nahçıvan Anlaşması 17 Kasım 2010 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkmenistan Anlaşma'ya taraf olmamıştır (<http://turkkon.org/icerik>, 12.10.2012).

IX. Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi'nin Nahçıvan'da yapılmasına ve adına **“Nahçıvan Anlaşması”** denilen bir anlaşmanın imzalanmasına rağmen alınan kararlarda Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ni doğrudan ilgilendiren hiçbir karar bulunmamaktadır.

15-16 Eylül 2010 tarihlerinde İstanbul'da yapılan “X. Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi” sonrasında da bugün merkezi İstanbul'da bulunan **Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi** kurulmuştur.

Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyinin aldığı kararlar içinde Türk devlet ve topluluklarının aralarındaki sorunların giderilmesi, ilişkilerin iyileştirilmesi

Türk cumhuriyetlerinin Türkiye ve Avrupa ile bağına sağlayacak Nahçıvan'da temsilcilikler açmaları, eğitim, kültür ve güvenlik başta olmak üzere her alanda Nahçıvan'a destek sağlamaları, burayı Türk devlet, boy ve topluluklarının cazibe merkezi hâline getirmeleri gerekmektedir.

ana hedef olarak görülmektedir. Burada alınan kararlarda da Nahçıvan'ı doğrudan ilgilendiren bir karar bulunmamaktadır.

Türk cumhuriyetlerinin Türkiye ve Avrupa ile bağına sağlayacak Nahçıvan'da temsilcilikler açmaları, eğitim, kültür ve güvenlik başta olmak üzere her alanda Nahçıvan'a destek sağlamaları, burayı Türk devlet, boy ve topluluklarının cazibe merkezi hâline getirmeleri gerekmektedir.

• Ermenistan için Nahçıvan

Kars Antlaşması'nı kabul etmeyen Ermenistan, Nahçıvan'ı, Nahçıvan'ın uzantısı olarak Ağrı, Iğdır, Kars, Erzurum vd . illeri "*Büyük Ermenistan*"(!)'ın / "*Batı Ermenistan*"(!)'ın bir parçası olarak görmekte, bir an önce de sınırlarına katmak istemektedir. Çünkü Ermeniler, Nuh Tufanı'nın Ağrı Dağı'nda sonlandığına; Nuh'un Gemisi'nin Ağrı Dağı'nda (*Ararat* (!)-*Massis*(!) Dağı'nda) bulunduğu, kendilerinin de Nuh'un oğlu Hay'ın soyundan geldiklerine, büyük atalarının ve Ermeni krallarının mezarlarının Ağrı Dağı'nda olduğuna inanmakta ve Ağrı Dağı'nı anılan sebeplerle kutsal

olarak kabul etmektedirler.

Ermenistan, Nahçıvan'ı topraklarına katamamasının önündeki en büyük engeli Türkiye olarak görmektedir. Ermeniler için *Kutsal Ağrı Dağı'na* / "*Ararat'a ulaşmanın* / Türkiye'nin işgali altındaki Batı Ermenistan toprakları(!)'na *kavuşma*(!)'nın yolu her şeyden önce Nahçıvan'ın Ermenistan topraklarına katılması ile mümkün olacaktır. Ermenistan, Nahçıvan'a yönelik bu akıl almaz planları yaparken Rusya'ya, Amerika'ya, İran'a ve Batılı dostlarına (başta Fransa olmak üzere) güvenmektedir. Anılan ülkelerdeki Ermeni lobileri, Ermenistan'daki resmî ve sivil toplum kuruluşları ve onların sözcülüğünü yapan Batılı ülke temsilcileri, Nahçıvan ve Türkiye üzerindeki bu iddialarında Ermenileri haklı görmekte, Ermenilerin Azerbaycan topraklarını (başta Karabağ'ı olmak üzere) işgalini de bu işgale kayıtsız kalarak ve Azerbaycan'ı oyalayarak onaylamaktadırlar.

Bugün Ermenistan'da Azerbaycan'dan ve Nahçıvan'dan gelecek her türlü saldırıya karşı koyabilecek nitelikte modern ve nükleer silahlarla donatılmış eğitimli bir ordu bulunmaktadır. Amerika, İran ve Batılı ülkeler Ermenistan'ın (Rusya'nın desteği, kontrolü ve güvencesi altındaki) nükleer gücünü görmezden gelmektedirler.

Türkiye'nin yıllardan beri ısrarına rağmen Ermenistan'ın Türkiye sınırının yanı

başındaki nükleer santrallerini kapatmamasının sebebini de santralleri çok amaçlı kullanması (askerî, kimyasal ve nükleer silah yapımı...) oluşturmaktadır. Söz konusu santrallerin ciddi sağlık sorunlarına sebebiyet verdiği, sınıra yakın bölgelerdeki (İğdır iline bağlı) Aralık ve Tuzluca ilçelerinde radyasyondan kaynaklanan kanser vakalarının arttığı bilinmektedir.

• **Rusya - Ermenistan ilişkileri ve Rusya için Nahçıvan**

Ermenistan Devleti'nin kuruluşunda, sınırlarının belirlenmesinde önemli rol oynayan Rusya ile Ermenistan arasında kökleri eskiye dayanan sıkı bir ilişki bulunmakta ve bu ilişki direkt olarak Rusya-Azerbaycan, Rusya-Nahçıvan ve Rusya-Türkiye ilişkilerine de yansımaktadır.

Ermenistan, 10 Şubat 1995 tarihinde Rusya'nın öncülüğünde kurulan (Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Belarus, Özbekistan ve Tacikistan'ın da üye olduğu) Kolektif Güvenlik Örgütüne girerek kendini bir anlamda Bağımsız Devletler Topluluğunun koruma şemsiyesi altına al(dır)mıştır. Rusya'yı bölgede kendi bağımsızlıklarının ve egemenliklerinin garantörü olarak gören Ermeniler, Rusya'nın Gümrü'deki ve Erivan'daki askerî üslerinin süresini 25 yıl daha uzatmıştır (Mammadov 2012, 90-92).

Rusya yönetimi Sovyetler Birliği zamanında olduğu gibi bugün de Ermenistan'ı "en güvenilir sınır karakolları"ndan biri olarak görmekte ve "kendinden bir parça" olarak kabul etmektedir. Bu düşüncenin uzantısı olarak da Rusya Federasyonu, bugün Ermenilerin en fazla yaşadıkları, çifte vatandaşlık haklarından yararlandıkları ve en güçlü lobi faaliyetlerini yürüttükleri ülkelerin başında gelmektedir.

Rusya'nın Kafkaslar'daki en büyük askerî ve nükleer gücü Ermenistan'da bulunduğundan Rusya, Ermenistan'ı desteklemekte, işine geldiği ve Ermenistan'ın ihtiyaç duyduğu anda güçlerini Ermenistan'ın emrine vermektedir.

Rusya, genelde bütün Türk dünyası için özelde ise Nahçıvan, Azerbaycan ve Türkiye için (mevcut ilişkiler bozulmadan hatta iyileştirilerek ve geliştirilerek) dikkat edilmesi, tedbirli olunması gereken bir ülkedir. Çünkü Rusya, NATO ülkesi olan Türkiye'yi ve NATO'ya girmeyi hedefleyen Azerbaycan'ı, Amerika'nın, İngiltere'nin ve Batı'nın işbirlikçisi olarak görmekte; bunlara karşı Ermenistan'ı, İran'ı, Irak'ı ve Suriye'yi desteklemektedir.

Rusya'nın İran'ın nükleer faaliyetlerine destek vermesinin, İran'daki nükleer santralin taşeronluğunu yapmasının gerçek sebebini de Azerbaycan-İran, Türkiye-

Rusya yönetimi Sovyetler Birliği zamanında olduğu gibi bugün de Ermenistan'ı "en güvenilir sınır karakolları"ndan biri olarak görmekte ve "kendinden bir parça" olarak kabul etmektedir.

İran kendi topraklarını kullanarak Nahçıvan'dan Azerbaycan'a gidip gelenlere sıkıntı çektirmekte ve zaman zaman da gidiş-gelişleri sudan bahanelerle engellemektedir.

İran, İran-Amerika ve Amerika-Rusya, NATO ülkeleri - Rusya çekişmesi oluşturmaktadır.

• İran için Nahçıvan

Azerbaycan-İran arasındaki ilişkiler Azerbaycan'ı ikiye bölen, parçalayan Türkmençay Antlaşması'ndan bu yana(zaman zaman düzelse dedinî sebeplerle iyi görünse de) temelde hep kötü olmuştur.

Azerbaycan-İran arasındaki tarihî gerginlik Ermenistan- Azerbaycan savaşında, İran'ın Ermenistan'dan yana tavır koymasına neden olmuş, Kuzey Azerbaycan ve Güney Azerbaycan arasındaki muhtemel bir birleşmeyi de ötelemiştir.

İran kendi topraklarını kullanarak Nahçıvan'dan Azerbaycan'a gidip gelenlere sıkıntı çektirmekte ve zaman zaman da gidiş-gelişleri sudan bahanelerle engellemektedir. Yolların Azerbaycan Türklerinin yaşadıkları bölgelerden geçmesi bunun en büyük sebebidir.

Sonuç ve öneriler

- Azerbaycan Cumhuriyeti'ne bağlı Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, binlerce yıldır Türk boy ve topluluklarının yerleşimine sahne olan en eski Türk yurtlarından biridir.

- Tarihî İpek Yolu'nun işlek mekânlarından Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, aynı zamanda son derece stratejik öneme sahip bir coğrafyada bulunmaktadır. Bu sebeple de Nahçıvan, tarihin her döneminde bölge ülkelerinin iştahını kabartmış ve onların "hedef"i hâline gelmiştir. Bugün de Ermenistan ve onun hamisi durumundaki "Doğu"lu ve "Batı"lı emperyalist devletler Ermenistan'ın hedeflerine uygun olarak Nahçıvan'a (bu bağlamda da Azerbaycan'a ve Türkiye'ye) yönelik hasımca faaliyetlerini sürdürmektedirler.

- Azerbaycan Cumhuriyeti'nin topraklarının Ermeniler tarafından işgaline yıllardır sessiz kalan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni tanıma cesaretini bir türlü gösteremeyen, Ahıska Türklerinin ata dede yurtlarına dönmeleri için hiçbir çaba sarf etmeyen, uluslararası arenada birbirlerini sürekli yalnız bırakan Türk devlet, boy ve topluluklarının Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ne de gereken önemi vermedikleri bilinmektedir. Türk dünyasındaki bu sessizliğin, duyarsızlığın, parçalanmışlığın, bir araya gelememenin, ortak davranış ve duruş sergileyememenin daha yerinde ifadeyle ilkesizliğin Türk yurtları-toprakları üzerinde sinsi emelleri olan ülkeleri (başta Ermenistan olmak üzere) cesaretlendirdiği, ellerini güçlendirdiği asla unutulmamalıdır.

• Konunun uzmanlarını bir araya getirip ortak akılı ortak davranışa dönüştüremeyen, nitelikli projeler hazırlayıp ülkelerinin stratejilerine-politikalarına yön veremeyen kurum ve kuruluşların varlıkları hiçbir anlam taşımaz. Türkiye'deki ve diğer Türk cumhuriyetlerindeki Türk dünyasıyla ilgili kurum ve kuruluşların yetki ve sorumluluklarının gereğini bir an önce yerine getirmeleri kaçınılmazdır.

KAYNAKÇA

- ATNUR, İbrahim Ethem (2001), *Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan (1918-1921)*, Ankara.
- ALYILMAZ, Cengiz (2011), Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Türk Cumhuriyetleri Üzerine, İpek Yolu Medeniyetleri, Ankara, 9-13.
- ALYILMAZ, Semra - ALYILMAZ, Cengiz (2010), Nahçıvan'daki Eski Türk Kültür ve Uygarlık Eserleri, TürkDünyası Mimarlık ve Şehircilik Kurultayı Bildirileri, C. III, Ankara, 181-192.
- HACIYEV, İsmail - AMANOĞLU, Ebülfez (1998), *Tarihte ve Günümüzde Nahçıvan*, Ankara.
- HEBİBBEYLİ, İsa (2007), Nahçıvan Şehrinin Yaşı- Beş Min İl, *Nahçıvan Muhtar Respublikasının Yaranması: Tarih ve Müasirlik*, Nahçıvan, 20-27. <http://turkkon.org/icerik.php?no=24erişim:12.10.2012>.
- KARATAY, Osman (2003), Azerbaycan'ın İlk Sahipleri ve Türklük, İran İle Turan Hayali Milletler Çağında Avrasya ve Ortadoğu, Ankara, 69-71.
- KIRZIOĞLU, M. Fahrettin (1976), *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590)*, Ankara.
- KÜRKCÜOĞLU, Erol (2007), *Nahçıvan Tarihi (V-XV. Yüzyıllar)*, Erzurum.
- MAMMADOY, Halid (2012), Güney Kafkasya Güvenliği İçin Büyük Tehdit: Rusya-Ermenistan Askeri İşbirliği, *Eko Avrasya*, S. 20, Ankara, 90-92.
- MIZI-Ulu, İsmail (1993), *Merkezi Gafgaz'ın Etnik Tarihinin Köklerine Doğru*, İstanbul, çev. Süleyman Eliyarlı – Mehman Abdulla.
- RESULZADE, Mehmed Emin (1993), *Kafkasya Türkleri*, İstanbul, hzl. Yavuz Akpınar - İrfan Murat Yıldırım- Selahattin Çağın.
- RZAYEV, Firudin (2008), Nahçıvan'da Ermeni İddiaları: Yer Adlarımız ve Tarihi Gerçeklik, *Nahçıvan Bu Gün: İslahatlar Perspektivler*, Nahçıvan, 242-250.
- TALIBOY, Vasif -Bahşeliyev, Veli(od.) (2008), *Nahçıvan Abideleri Ensiklopediyası The Encyclopaedia of Nakhchivan Monuments*, Nahçıvan.
- YAZAR, Turgay (2007), *Nahçıvan'da Türk Mimarisi (Başlangıcından 19. Yüzyılın Sonuna Kadar)*, Ankara.

boş